

СТРАХ І ТРЕПЕТ¹

Діалектична лірика

Йоганнес де Сіленціо²

Was Tarquinius Superbus

in seinem Garten mit den Mohnköpfen sprach,
verstand der Sohn, aber nicht der Bote³.

Hamann⁴

¹ [Фил 2: 12]: «Отож, мої любі, як то ви завжди були слухняні, працюйте над спасінням вашим в острасі та трепеті, не тільки коли я присутній, але ще більше тепер, коли менс нсма між вами, бо то Бог викликає у вас і хотіння і діяння за своїм уподобанням». Тут і далі цитати з Біблії подаємо у пер. Івана Хоменка.

² Johannes de Silentio. У «Погляді на мою роботу як автора» (*Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*) К'єркегор пише, що «Silentio» (Мовчання) вказує на те, що книжка призначена для серйозного спостерігача, для якого можна бути зрозумілим на відстані та з яким можна говорити мовчки (Див.: Kierkegaards S. Samlede Værker / ud. af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange. Anden Udgave. Kjøbenhavn : Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S, 1920–1936. Т. XIII. S. 563). Значення використання псевдонімів пояснено в післямові. Тут варто лише сказати, що неслогко ототожити погляди, виражені псевдонімами, із власними поглядами К'єркегора, тому, коли ми говоримо далі про те, що думає К'єркегор, ми робимо певне застереження, яке полягає не стільки в банальному питанні, чи думає це філософ, скільки в більш складному питанні, в якому сенсі ми можемо сказати, що він так думає чи не думає. Прим. дан. ред. до цитованого видання 1920–1936 років, далі подаємо за цим виданням.

³ Мотто: «Те, що говорив Тарквіній Гордий у своєму саду за допомогою головок маку, зрозумів син, але не посланець» (Гаманн) (Hamann. Schriften. Berlin, 1821–1843, III. S. 190 J. G. Hamann, ty. filosof, 1730–1788). Коли син Тарквінія Гордого хитрістю підкорив собі Габію, він надіслав звістку своєму батькові в Рим і запитав, що йому робити з містом. Тарквіній, не довіряючи посланцю, нічого не відповів, але відвів його в сад і почав бити палицею по найвищих маках. Син зрозумів, що йому доведеться позбутися найвизначніших людей міста. (Valerius Maximus VII, 4, 2). Прим. дан. ред.

⁴ Йоганн Ісорг Гаманн (1730–1788) — німецький філософ, богослов і літературний критик. Прим. пер.

Передмова¹

Не лише у світі торгівлі, але й у світі ідей наш час влаштовує *ein wirklicher Ausverkauf*. Усе продається за такою доступною ціною, тож варто запитати, чи знайдеться зрештою хтось, хто захоче зробити ставку. Кожен спекулятивний писар, який добросовісно відзначає важливий хід новітньої філософії, кожний приват-доцент, репетитор³, студент, кожний переселенець та орендар⁴

¹ Передмова стосується рецензії Г. А. Мартенсена на вступну лекцію про спекулятивну логіку Й. А. Гайберга, опубліковану в «Данському щомісячнику» (Dansk Maanedskrift, № 16, 1836, с. 515 і далі). Відповідно до вчення теологів та філософів, які працювали, продовжуючи систему німецького філософа Гегеля (1770–1831), Мартенсен стверджує про необхідність йти далі, не стояти на місці (занадто довго), сумніваючись у всьому, що потрібно зробити, перш ніж почати філософствувати, і, як ми вчимося робити у французького філософа Декарта (Картезіуса, 1596–1650), потрібно зробити філософський поступ до Гегеля і продовжувати, йти ще далі. Тут К'єркегор характерно вважає, що не можна навчитися сумніватися від інших. Сумнів має йти зсередини, ми маємо самі сумніватися і самі пережити сумнів, перш ніж можна буде говорити про те, щоб йти далі. Сумніви Декарта були частиною особистого розвитку, це не була філософська програма: він був тихою, а не галасливою вуличною людиною, яка робила сумніви обов'язковими для всіх. Ба більше, Декарт сумнівався не в усьому: сумніви Декарта стосувалися людського пізнання; вони не ставили під сумнів його віру, яку він зберігав, попри епістемологічні сумніви. Той факт, що Декарт не сумнівався щодо віри, характерно підкреслюється у К'єркегора як перша і найважливіша особливість. Але тогочасні теологи і філософи не вважають, що на цій особистій вірі варто зупинятися. Йдеться знову ж таки про те, щоб йти далі, зрозуміти віру об'єктивно, безособово, концептуально, помістити її у всеохопну філософську конструкцію — систему. Подібно до того, як хтось уявляє, що можна в усьому сумніватися і швидко долати ці сумніви, так само з уявленням, що можна все зрозуміти. Прим. дан. ред.

² Це те, що К'єркегор називає *справжній розпродаж* (*ein wirklicher Ausverkauf*) на початку передмови. Кожен може взяти участь, бо все дуже дешево. Саме тому в кінці передмови система називається *omnibus* (лат.: для всіх). Перші (кінні) омнібуси були введені в експлуатацію в Копенгагені близько 1840 року. Прим. дан. ред.

³ Репетитор — асистент викладача в університеті, який повторював прослухані лекції зі студентами. Прим. дан. ред.

⁴ Орендар — особа, яка (зі своєю сім'єю) проживає як наймач у фермера, не маючи постійного місця праці. Прим. дан. ред.

у своїй філософії не зупиняється для того, щоб у всьому сумніватися, а йде далі¹. Мабуть, було б недоречно й несвоечасно запитувати їх, куди вони насправді йдуть, але ввічливо і скромно прийняти як належне те, що вони в усьому засумнівалися, оскільки в іншому випадку було б дивно говорити про те, що вони йдуть далі. Усі вони зробили цей попередній рух² і, ймовірно, з такою легкістю, що не вважають за необхідне промовити хоча б слівце про те, як саме; бо навіть той, хто з тривогою і занепокоєнням шукав би хоч якесь пояснення, не знайшов би нічого, жодного натяку, невеликої дієтичної³ інструкції щодо того, як поводитися під час виконання цього надзвичайного завдання. «Але ж це зробив Декарт, чи не так?» Декарт, поважний, смиренний і чесний мислитель, праці якого ніхто не може читати без глибокого зворушення, — робив те, що говорив, і говорив те, що робив. Ох, ох, ох! На жаль, це так рідко трапляється в наші дні! Але й Декарт, як він сам досить часто повторював, не мав сумнівів щодо віри. (*Memores tamen, ut jam dictum est, huic lumini naturali tamdiu tantum esse credendum, quamdiu nihil contrarium a Deo ipso revelatur... Præter*

¹ Це перша полемічна репліка проти Г. А. Мартенсена та Й. А. Гайберга — лідерів данського гегелівського богословсько-філософського напрямку — напад, що становить головну мету передмови й загалом усього тексту. К'єркегор мав тут на увазі насамперед статті, що з'являлися в журналі «Персей» («Perseus. Journal for den speculative Idee») за редакції Гайберга. *Прим. пер.*

² Попередній рух, тобто рух «загального сумніву». Слово «рух» часто використовується у творах К'єркегора для опису внутрішнього (духовного) руху чи розвитку від одного стану до наступного. Як і тут, це слово часто вживається в діалектичному значенні, тобто поняття розвитку як результату конфлікту між протилежностями, які об'єднуються в новій і вищій гармонії. Ця ідея розвитку особистості в моделі К'єркегора паралельна гегелівській ідеї руху в загальному логічному, діалектичному розвитку, де розвиток відбувається неминуче, за законом, в якому внутрішні суперечності на кожному кроці чи стадії змушують до подальшого розвитку. Однак К'єркегор стверджує, що саме особистий вибір людини, або так званий «стрибок», створює розвиток. Два важливі рухи у трактаті «Страх і трепет» — резигнація і, особливо, віра, — як ми побачимо, значною мірою вищі за діалектичний «примус». У цьому конкретному місці тексту він висміює всіх тих, хто вважав сумніви в усьому поспішним, лише тимчасовим рухом у розвитку, який заведе їх ще далі. *Прим. дан. ред.*

³ Дієтичний — пов'язаний зі способом життя. *Прим. дан. ред.*

*cetera autem, memoriae nostrae pro summa regula est infigendum, ea quae nobis a Deo revelata sunt, ut omnium certissima esse credenda; et quamvis forte lumen rationis, quam maxime clarum et evidens, aliud quid nobis suggerere videretur, soli tamen auctoritati divinae potius quam proprio nostro iudicio fidem esse adhibendam. Cfr. Principia philosophiae, pars prima § 28 og § 76)*¹. Він не кричав: «Вогонь!», і не вважав обов'язком усіх сумніватися, адже Декарт був тихим, усамітненим мислителем, а не галасливим вуличним сторожем; він скромно визнавав, що його метод мав значення лише для нього самого й частково ґрунтувався на його попередніх викривлених знаннях. (*Ne quis igitur putet, me hic traditurum aliquam methodum, quam unusquisque sequi debeat ad recte regendam rationem; illam enim tantum, quam ipsemet secutus sum, exponere decrevi... Sed simul ac illud studiorum curriculum absolvi (sc. juventutis), quo decurso mos est in eruditorum numerum cooptari, plane aliud coepi cogitare. Tot enim me dubiis totque erroribus implicatum esse animadverti, ut omnes discendi conatus nihil aliud mihi profuisse judicarem, quam quod ignorantiam meam magis magisque detexissem. Cfr. Dissertatio de methodo p. 2 og 3)*². — Те, що стародавні греки, які теж дещо розумілися

¹ *Memores tamen (лат.):* «Пам'ятаймо, однак, як уже було сказано, що цьому природному світлу варто вірити лише доти, доки сам Бог не відкриє нічого протилежного. Насамперед ми маємо закарбувати в нашої пам'яті як найвище правило: те, що відкрив нам Бог, потрібно вважати найправдивішим з усього; і навіть якщо, можливо, світло розуму, яким ясним і правдоподібним воно б не здавалося, хоче підказати нам щось протилежне, ми все ж маємо довіряти божественному авторитету більше, ніж власному судженню». Пор.: Декарт «Засади філософії», Ч. 1, § 28 і § 76. *Прим. пер.*

² *Ne quis igitur... (лат.):* «Таким чином, мій намір полягає не в тому, щоб навчати тут методу, якому кожний має слідувати, щоб правильно спрямовувати свій розум, а тільки в тому, щоб показати, яким чином спрямовував я власний розум. Але щойно я закінчив весь цей курс навчання, завершуваний звичайно прийняттям до дав вчсних, я цілком змінив свою думку, позаяк настільки заплутався в сумнівах і помилках, що, здавалося, своїми стараннями у навчанні досяг лише одного: досади більше переконувався у своєму незнанні». Пор.: Декарт «Міркування про метод», Ч. 2 і Ч. 3 (Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках / пер. з фр. В. Андрушка і С. Гатацької. Київ: Тандем, 2001). *Прим. пер.*

на філософії, вважали справою всього життя, оскільки вміння сумніватися не можна набути за кілька днів чи тижнів, те, чого досяг старий втомлений борець¹, який зберіг рівновагу сумніву попри всі труднощі, відважно заперечував певність почуттів і певність думки, беззастережно кидаючи виклик страху самолюбства та інсинуаціям співчуття, — із цього починає кожен у наші дні.

Сьогодні ніхто не зупиняється на вірі, але всі *йдуть далі*. Можливо, було б нерозважливо запитувати, куди вони йдуть, однак для мене ознакою ввічливості та освіченості є вважати, що всі мають віру, інакше було б дивно говорити про те, щоб йти далі. У давнину все було інакше: віра була справою всього життя, бо вважалося, що здатність вірити не можна набути за кілька днів чи тижнів. Коли досвідчений старець наближався до свого кінця, зумівши вистояти в боротьбі і зберегти віру², його серце було ще досить молодим, щоб не забути той страх і трепет, які дисциплінували його в юності та які опанувала доросла людина, але яких ніхто не може повністю уникнути — хіба що тією мірою, якою йому вдасться якомога раніше піти далі. Там, де завершили ці поважні особистості, — з цього кожен у наші дні починає йти далі.

Автор цих рядків у жодному разі не є філософом, він не зрозумів справжньої системи, чи вона існує, чи закінчена, для його слабкої голови вже достатньо самої думки про те, яку величезну голову має мати кожен у наш час, коли в усіх такі величезні думки. Навіть якби хтось зміг виразити весь зміст віри у формі понять³, із цього не випливало б, що він осягнув віру, збагнув, як він прийшов до неї, або як вона прийшла до нього. Автор цих рядків у жодному разі не є філософом, він є *poetice et eleganter*⁴ — екстраписьменник, який не

¹ Сократ. *Прим. дан. ред.*

² [2 Тим 4: 7]: «Я боровся доброю борнею, скінчив біг — віру зберіг». *Прим. дан. ред.*

³ Згідно з Гегелівською концепцією. *Прим. пер.*

⁴ «Поетично і вишукано [висловлюючись]» (*лат.*). *Прим. пер.*